

РОЛЬ НІМЕЧЧИНИ У ФОРМУВАННІ СПІЛЬНОЇ ПОЗИЦІЇ ЄС ЩОДО РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО КОНФЛІКТУ

Сидорук Тетяна Віталіївна,
доктор політичних наук, доцент

Проаналізовано роль Німеччини в об'єднанні ЄС для здійснення спільної політики щодо сторін російсько-українського конфлікту. Доводиться, що Берлін є провідником політики ЄС, яка включає дипломатичний і економічний тиск на Москву та фінансову підтримку України. Вплив Німеччини відіграв ключову роль у запровадженні дієвих санкцій ЄС проти Росії, зриві проекту трубопроводу «Південний потік», зупинці/сповільненні зближення скептично налаштованих щодо санкцій держав-членів з Росією, перетягуванні Франції з групи скептиків у питанні санкцій до протилежного табору й опосередкованому впливі через Париж на інші південні держави-члени. Водночас позиція Німеччини полягає в тому, що вирішення кризи не лежить у воєнній площині, і тому Берлін і Брюссель дуже неохоче реагують на військові аспекти кризи. Показано також, що нинішня позиція Німеччини щодо українсько-російського конфлікту виявила помітну модифікацію її східної політики. Російська анексія Криму та війна на сході України спричинили появу більшого реалізму в політиці Німеччини щодо Росії, що дає підстави припускати, що у близькому майбутньому східна політика Берліна може стати більш реалістичною і збалансованою у контексті відносин з Росією, з одного боку, і країнами Східного партнерства – з іншого.

Ключові слова: Німеччина, ЄС, спільна позиція, російсько-український конфлікт, санкції, переговори.

SYDORUK TETIANA

THE ROLE OF GERMANY IN SHAPING THE EU COMMON POSITION ON THE RUSSIAN-UKRAINIAN CONFLICT.

The article is focused upon analysis of the role of Germany in uniting the EU for a common policy towards the sides of the Russian-Ukrainian conflict. The author proved that Berlin has a leading position in the EU policy that includes diplomatic and economic pressure on Moscow and financial support to Ukraine. The influence of Germany has played a crucial role in implementing effective EU sanctions against Russia; disrupting the South Stream pipeline project; stopping / slowing convergence of the EU Member States with Russia, sceptical about sanctions; dragging France from the group of sceptics on the issue of sanctions to the opposite camp and indirect impact through Paris upon other Southern Member States. In the meantime, Germany's position insists that the resolution of the crisis does not lie in the military plane so that Berlin and Brussels are very reluctant to respond to the military aspects of the crisis. It is also shown that the current German policy on the Ukrainian-Russian conflict has revealed a significant modification of its eastern policy. The Russian annexation of Crimea and the war in Eastern Ukraine have caused to emerge more realistic tendencies in German policy towards Russia giving reason to believe that in the near future the eastern policy of Germany may be more realistic and balanced in the context of relations with Russia, on the one hand, and with the Eastern Partnership countries, on the other.

Keywords: Germany, the EU, common position, the Russian-Ukrainian conflict, sanctions, negotiations.

Актуальність теми статті зумовлена тим, що в умовах російсько-українського конфлікту, який вибухнув у 2014 р., Німеччина взяла на себе ініціативу об'єднання ЄС і Заходу загалом для здійснення єдиної політики щодо сторін конфлікту, зокрема санкцій проти Росії і підтримки України. Однак унаслідок дискусії про санкції, яка триває в ЄС, постає питання, як довго зможе Німеччина підтримувати своє бачення врегулювання конфлікту та скільки погоджуватимуться терпіти скептично налаштовані щодо санкцій держави-члени ЄС. Інші питання – наскільки цілі Німеччини відповідають українським інтересам і в якому напрямі може трансформуватися східна полі-

тика Німеччини та ЄС під впливом конфлікту в Україні. Дослідження зазначених проблем і є метою цієї статті. Активність Німеччини під час кризи на сході України та її роль у формуванні політики санкцій ЄС щодо Російської Федерації уже ставали предметом уваги низки українських [3, 6, 9] і зарубіжних [2, 7, 8, 10] авторів, однак, оскільки конфлікт в Україні все ще триває, а позиції Європейського Союзу щодо нього зазнають певної модифікації, аналіз зусиль Берліна стосовно підтримання спільної позиції ЄС щодо цього конфлікту залишається актуальним.

Революція гідності в Україні та російсько-українська війна, на жаль, не спричинили фор-

мування широкого консенсусу в об'єднанні Європи щодо подій та результатів цих процесів. З цього приводу американський реаліст Р. Каган зауважує, що «навіть європейці ХХІ ст., попри всі переваги їх союзу, нездатні об'єднатися проти хижака у своєму оточенні і, як і в минулому, ладні віддати на поталу найслабшого, щоб урятувати власні (фінансові) шкури» [1]. На нашу думку, такий вердикт перебільшений і, можливо, передчасний. Адже хоча і є певні сумніви, і деякі країни ЄС не схвалюють, приміром, посилення економічних санкцій та інших обмежувальних заходів щодо Росії, але суть полягає в кінцевому результаті: досі жодна держава-член не наважилася прямо вступити в спільні дії чи позиції ЄС із цих питань. 22 червня 2015 р. на засіданні Ради ЄС із закордонних справ автоматично, без обговорення санкцій проти Росії було продовжено до 31 січня 2016 р. Країни ЄС дотримуються єдиної позиції щодо несприйняття дій РФ в Україні, і запровадження санкцій проти Росії консенсусом усіх 28 країн-членів вважається значущим здобутком.

Разом з тим варто погодитися з думкою директора Програми Росії та Євразії Королівського інституту міжнародних відносин Chatham House Дж. Шерра, що політика Росії стосовно України значною мірою зумовлювалася впевненістю, що брак ресурсів і основні національні інтереси провідних європейських держав переважать і дозволять Росії реалізувати свої інтереси на пострадянському просторі. Однак уявлення Кремля виявилися хибними [2, 89]. «Ми не можемо поводитися так, ніби ми всього-на-всього спільнота економічних інтересів, тому що ми політичний союз і повинні робити все, що можливо, аби забезпечити мир на цьому континенті», – зазначив німецький міністр економіки та енергетики, соціаліст Зігмар Габріель [цит. за: 3]. Поки що подібні висловлювання не здаються по-рожнім звуком.

Досягнення консенсусу між 28 державами-членами ЄС – складний процес. Під час обговорення питання про продовження санкцій проти Росії, не кажучи вже про запровадження нових обмежувальних заходів, зберігаються серйозні розходження і тривають дискусії з цього приводу. Серед країн ЄС, з одного боку, є «яструби», які закликають жорстко протистояти Росії, посилюючи економічні санкції і надаючи більш активну підтримку Україні. Дехто навіть припускає можливість постачання до України зброї для захисту. Від самого початку таку жорстку лінію обрали Польща, країни Балтії, може, трохи меншою мірою Румунія [4, 3]. Для кожної з цих країн існують свої внутрішні мотиви, пов'язані передусім з недавньою історією. До цієї групи також тяжіють Велика Британія та скандинавські країни.

Разом з тим деякі країни ЄС зайняли неоднозначну позицію щодо України і Росії в умо-

вах нинішньої війни. Їх умовно називають «Russia's understanders» («ті, які розуміють Росію»). Франція, південні держави-члени Союзу (Італія, Іспанія, Португалія, Греція, країни Південно-Східної Європи) не квапляться конфронтувати з Росією через Україну. Не виключено, що деякі країни ЄС надалі можуть накласти вето на нові санкції проти Росії або заблокувати їх продовження. Такі наміри неодноразово висловлювалися в урядових колах Італії, Кіпру, Чехії, Словаччини, Греції та Угорщини.

Окремі застереження в різні часи висували представники владних структур Чехії, Австрії і Франції.

Попри те, що позиція Польщі та балтійських країн, які давно вказували на загрозу з боку Росії (у 2009 р. група експертів із Центральної Європи попереджала у відкритому листі до адміністрації Б. Обама, опублікованому у «Газеті Виборчій», що Росія повертається до політики ХІХ ст. з тактикою і методами ХХІ ст. [5]), деякий час була позицією меншості, і ці країни називали панікерами, із наростанням агресивної поведінки Росії та посиленням інтенсивності бойових дій на сході України вона поступово стала позицією більшості.

Найбільшу роль у цьому процесі відіграла Німеччина, зокрема її канцлер Ангела Меркель доклала чимало зусиль для погодження в інституціях ЄС спільних позицій щодо дій Росії в Україні, а санкції проти РФ розглядає як «необхідні та неминучі» [6, 26]. Чітка і недвозначна позиція А. Меркель найбільш артикульовано була висловлена в листопаді 2014 р. після брисбенського саміту G20: «Не можна дозволити перемогти старим уявленням про сфери впливу разом з нехтуванням міжнародним правом. [Ми будемо протидіяти такій політиці], як би довго це не тривало, як би складно це не було і скільки б невдач це не принесло» [цит. за: 2, 89]. Як стверджує Дж. Шерр, з її рішучим, методичним та послідовним підходом Ангела Меркель протягом минулого року була втіленням західної твердості й солідарності [2, 89]. Понад те, Німеччина взяла на себе ініціативу очолити вихід з міжнародної кризи в Україні. І їй вдалося об'єднати ЄС для здійснення єдиної політики, зокрема дипломатичного та економічного тиску на Москву, попри опір низки країн ЄС.

Як зазначає аналітик Фондації Карнегі У. Шпек, із позиції лідера під час кризи єврозони, яка змусила ФРН виступити вперед як велику країну із сильною економікою, канцлер Німеччини Ангела Меркель опинилася в лідерах у питанні конфлікту з Росією [7]. Вплив Німеччини відіграв надзвичайну роль не лише у запровадженні дієвих санкцій ЄС проти Росії в березні 2014 р. і їх розширенні у липні та вересні 2014 р., а й у зриві проекту трубопроводу «Південний потік», зупинці/сповільненні зближення Угорщини та Росії, перетягуванні Франції з групи

скепτικів у питанні санкцій до протилежного тaborу й опосередкованому впливі через Париж на інші південні держави-члени.

Альтернативним кандидатом на лідируючу позицію у реагуванні Європи на українсько-російський конфлікт міг би бути Брюссель в особі інститутів ЄС. Однак попри деяке посилення Спільної зовнішньої і безпекової політики ЄС після набуття чинності Лісабонським договором у 2009 р., зокрема створення Європейської служби зовнішньої діяльності, розширення повноважень Високого представника ЄС із закордонних справ і політики безпеки, повноваження щодо найбільш важливих питань зовнішньої політики ЄС так і залишилися в руках держав-членів, а Високий представник сьогодні виконує швидше роль не лідера, а лише координатора з питань зовнішньої політики.

Відсутність іншого центру влади була однією з причин (поряд із важливими геополітичними інтересами Німеччини на сході), чому Берлін узяв на себе провідну роль у веденні єдиної політики країн Європи в ситуації кризи в Україні і російсько-українського конфлікту. Своєю чергою, запорукою сильної позиції Німеччини всередині ЄС є її економічна міць, яка надає їй серйозні важелі впливу у внутрішніх переговорах між державами-членами. Більшість країн із групи *Russia's understanders* сильно залежать від ЄС і Німеччини щодо питань економічного благополуччя, крім того, їм потрібні Брюссель і Берлін для вирішення інших питань. Тому вони й погоджуються із загальними принципами політики ЄС щодо несприйняття дій Росії в Україні.

Зусилля Берліна щодо формування спільної позиції Заходу стосовно українсько-російського конфлікту складаються із двох ключових компонентів: координація власних дій зі Сполученими Штатами Америки та забезпечення підтримки ЄС свого бачення вирішення цього конфлікту. Загалом політика Німеччини, як і загальний підхід до конфлікту Європейського Союзу, містить три складники: пошук форматів переговорів для врегулювання певних аспектів конфлікту дипломатичним шляхом, санкції проти Росії та фінансова підтримка України.

Основною метою стратегії Німеччини, ЄС і Заходу загалом щодо України є перехід конфлікту від військової конфронтації до дипломатичної та економічної сфер. Берлін доклав чимало зусиль, щоб привести Росію і Україну за стіл переговорів, результатом чого стало підписання двох Мінських угод. Остання на сьогодні угода, відома як Мінськ-2, забезпечує основу для зусиль Заходу згорнути конфлікт у Східній Україні, а тому саме на реалізації цієї угоди до кінця 2015 р. зосереджені всі зусилля Заходу [8].

Іншим складником стратегії Заходу, підтримуваної Берліном, є застосування санкцій. Перший етап обмежувальних заходів ЄС був введений у дію після анексії Криму Росією у березні

2014 р., другий і третій – відповідно у липні та вересні 2014 р. Німеччина рішуче підтримує санкції проти Росії з метою чинити тиск на Москву задля припинення бойових дій на сході України. «Ми готові, якщо необхідно, до нових санкцій проти Росії, але ми цього не хочемо», – заявила Ангела Меркель на початку червня 2015 р. після саміту G7 [9]. Водночас Берлін активно працює для створення умов, за яких санкції можуть бути скасовані у майбутньому. Йдеться про зусилля Німеччини у двосторонньому форматі з Францією з метою політичного врегулювання, підтримку роботи контактної групи, створеної під егідою ОБСЄ, узгодження дій об'єднаної Європи зі США тощо. А. Меркель розуміє, що для того, аби скасувати санкції проти Росії, за що дедалі гучніше виступають невдоволені держави – члени ЄС, необхідним є прогрес в урегулюванні конфлікту. Адже невідомо, скільки погоджуватимуться терпіти скептично налаштовані щодо санкцій держави-члени. У цьому аспекті цілі Німеччини не завжди відповідають українським інтересам: політика ФРН спрямована на припинення вогню і заморожування конфлікту на сході України задля якнайшвидшого розв'язання «української кризи» [9].

Важливе значення має й третій елемент стратегії ЄС в умовах конфлікту – підтримка України. Однак на думку наукового співробітника Мюнхенського центру досліджень *Geschwister-Scholl-Institut* Ф. Буркгардта, досі поза увагою залишається далекоглядна політика щодо України з боку ЄС загалом та Німеччини зокрема. Навіть якщо санкції досягнуть поставленої мети і позиції Росії буде змінено в бік деескалації, складна ситуація на сході України не зміниться. Україна потребуватиме значної підтримки, щоб подолати свої економічні негаразди. І саме ставка на відновлення економічно сильної України і могла б стати частиною нової східної політики ЄС та Німеччини. Це створило б нові можливості для німецького бізнесу на сході Європи і перетворило б Україну на надійний східний форпост Старого світу [3].

Відаючи належне Берліну як провіднику політики Заходу, яка включає дипломатичний та економічний тиск на Москву і фінансову підтримку України, водночас варто зазначити, що він вельми неохоче реагує на воєнні аспекти кризи. Позиція Німеччини полягає в тому, що вирішення кризи не лежить у воєнній площині, а існує тільки дипломатичний шлях її врегулювання. Вона проявляється, зокрема, у спротиві Німеччини ідеї можливої постійної дислокації військ НАТО у Польщі, країнах Балтії та Румунії, яка активно обговорювалася напередодні саміту НАТО в Уельсі у вересні 2014 р. На початку липня А. Меркель публічно відкинула цю ідею, аргументуючи тим, що постійне розгортання сил НАТО на території східних країн-членів порушило б умови Основоположного акта між

НАТО та Росією (1997 р.). Натомість Берлін підтримує альтернативну пропозицію щодо створення нових сил швидкого реагування НАТО, і саме таке рішення було ухвалено на саміті [8]. Як і в дискусії про постійну дислокацію військ НАТО у Центральній Європі, А. Меркель 2 лютого публічно виступила із заявою проти озброєння України [8]. Берлін всіляко перешкоджає наданню Україні засобів летальної дії. Таким чином, криза в Україні продемонструвала сильні і слабкі сторони зовнішньої політики Німеччини: вмиле використання дипломатичних засобів та економічної сили і брак військового складника у впливі Німеччини на міжнародній арені.

Нинішня позиція Німеччини щодо українсько-російського конфлікту виявила також помітну модифікацію її східної політики. За канцлерства Г. Шрьодера і А. Меркель акценти східної політики Німеччини були зосереджені переважно на Росії – близькі відносини з нею мають давні історичні традиції, і сьогодні обидві сторони залишаються одна для одної важливими партнерами, передусім в економічній сфері. За даними Федеральної служби державної статистики РФ, у 2013 р. двосторонній товарообіг між країнами становив 74,943 млрд дол., у 2014 р. – 70 млрд. У Росії, згідно з даними Російсько-німецької зовнішньоторговельної палати, працює близько 6 тис. німецьких підприємств. У 2014 р. в німецькому імпорті газу частка з РФ становила 36 %, сирої нафти – 30 %, а вугілля – 23 %. Німеччина – найбільший покупець російського природного газу в Європі [9]. Російська анексія Криму та війна на сході України спричинили появу більшого реалізму в політиці Німеччини щодо Росії, що дає підстави припускати, що у найближчому майбутньому може зазнати змін парадигма східної політики Німеччини, зокрема її ставлення до Росії і держав Східної Європи та Південного Кавказу, охоплених Східним партнерством.

Сьогодні в середовищі німецьких політиків, дослідників, активістів та журналістів, які займаються українсько-російським конфліктом з наукової, суспільної або журналістської позиції, відбувається дискусія щодо інтерпретацій та оцінки подій в Україні. 5 грудня 2014 р. 60 відомих представників німецьких політичних, ділових і культурних кіл опублікували в газетах *Die Zeit* і *Der Tagesspiegel*, а пізніше російською мовою на сайті *inoСМИ.Ru* відозву «Нова війна в Європі? Не від нашого імені!», відому як «Заклик 60 німецьких знаменитостей». У ній вони просили Берлін продовжити свої партнерські відносини з Москвою. Тижнем пізніше, у середині грудня 2014 р., 142 німецькі експерти з питань Східної Європи опублікували в газетах *Zeit Online* (Гамбург), *Der Tagesspiegel*, *Die Welt*, *Berliner Zeitung* (Берлін) і *Der Standard* (Відень) звернення-відповідь, у якому закликали до того, щоб політика Німеччини щодо Росії ба-

зувалася на реаліях, а не на ілюзіях. Констатуючи, що «в цій війні є як однозначний агресор, так і чітко ідентифікована жертва», підписанти заявили, що «ми, німці, не можемо знову запліщувати очі, коли йдеться про суверенітет однієї з пострадянських республік, про виживання української держави» <...> «у наших власних інтересах протидіяти експорту антиліберальних ідей Кремля в ЄС» [10].

Ця дискусія, офіційні заяви багатьох членів німецької політичної еліти і позиція Німеччини в Євросоюзі щодо українсько-російської війни демонструють, що багато представників німецької політичної еліти, зокрема соціал-демократи, а також ділових кіл, уже переглянули своє ставлення до Росії, а отже, є всі шанси, що в найближчому майбутньому східна політика Німеччини стане більш реалістичною і збалансованою в контексті відносин з Росією, з одного боку, і країнами Східного партнерства – з іншого. Однак Берліну, так само як і Парижу чи Риму, важко відмовитися від своєї довгострокової політики, базованої на надії, що економічне співробітництво з Росією в кінцевому підсумку перетворить її політично. Більш тверезі й реалістичні погляди на Росію ще перебувають у процесі становлення. І саме криза в Україні допомогла Німеччині зрозуміти, що вони з Росією надто розійшлися у світоглядах.

У переговорах із Росією основним партнером Німеччини виступає Франція. Ангела Меркель координує свою роботу з президентом Франції Франсуа Олландом, залучаючи його до питань, пов'язаних із російсько-українською війною («нормандський формат»). Хоча зовнішньополітичні інтереси Франції досі зосереджені на Півдні (Алжир, Марокко, Туніс, Африка на південь від Сахари, Близький Схід), Париж, прагнучи зміцнити свої позиції в Європі, в останні роки активно долучається до формування політики ЄС на східному напрямку. Загалом у Європейському Союзі можна виокремити два неформальні блоки з погляду географії основних політико-економічних інтересів окремих держав-членів. З одного боку, це «східний блок», центральним учасником якого є Німеччина і який розраховує на зміщення союзного центру ваги далі на схід, з іншого боку – «південний блок» на чолі з Францією. Діючи спільно із французами у «нормандському форматі», німці мають більше шансів на те, що результати переговорів будуть позитивно сприйняті іншими південними державами-членами, передусім Італією та Іспанією. Підтримка Парижа є ключем Берліна для досягнення згоди всередині ЄС щодо спільних позицій і дій: коли ці дві столиці домовляються між собою, їм доволі легко переконати інших 26. Крім того, у результаті німецько-французького компромісу знаходиться компроміс між двома протилежними таборами в ЄС [8].

Шкода, що в «переговорній групі» від ЄС не представлена Польща. Формат Веймарського трикутника, який свого часу добре спрацював у сенсі сприяння європейській інтеграції Польщі, міг би бути корисним і в справі врегулювання окремих аспектів російсько-українського конфлікту. Такі можливості було продемонстровано під час «української кризи», коли міністри закордонних справ Німеччини, Франції та Польщі виступили посередниками у переговорах В. Януковича з Майданом 20 лютого 2014 р. Сьогодні склалися сприятливі обставини для глибшого залучення Польщі до формування східної політики ЄС – йдеться про президентство колишнього прем'єр-міністра Польщі Дональда Туска у Європейській Раді і його тісну взаємодію з А. Меркель (чий дід був поляком).

Отже, відмінності у підходах держав – членів ЄС до російсько-українського конфлікту спричинили формування підтримуваної Німеч-

чиною подвійної стратегії Європейського Союзу: з одного боку – це санкції проти Росії і підтримка України, з другого – пошук форматів переговорів для врегулювання конфлікту дипломатичним способом. Однак після того, як уже неодноразові домовленості з Москвою у різних форматах («женевський», «нормандський»), і передусім Мінськ-1 і Мінськ-2, нею не виконуються і вона продовжує агресію проти Києва, дипломатичний спосіб повернути Росію у більш «кооперативний» стан є проблемним. Отже, режим санкцій ЄС проти Росії, найімовірніше, буде збережено й надалі. І хоча частина країн ЄС охоче б їх скасувала за найменшого поруху Кремля у бік врегулювання конфлікту або навіть без жодних умов, малоімовірно, що їхня позиція може стати реальною перешкодою для впровадження спільних дій ЄС, принаймні доти, доки режим санкцій підтримуватиме Берлін.

Список використаних джерел

1. *Kagan P.* Супердержави не йдуть на пенсію / Р. Каган [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://krytyka.com/ua/articles/superderzhavy-nydut-na-pensiyu>

2. *Шерр Дж.* Міркування про нову сварку Сходу і Заходу / Дж. Шерр // Національна безпека і оборона. – 2014. – № 5-6 (148-149). – С. 87-91.

3. *Ворожбит О.* Ні кроку назад. Німеччина як локомотив санкцій проти РФ / О. Ворожбит // Український тиждень. – 2014. – № 32 (352). – 7 серп.

4. *A Region Disunited? Central European Responses to the Russia-Ukraine Crisis : Europe Policy Paper / ed. by Joerg Forbrigg.* – Washington : The German Marshall Fund of the United States, 2015. – 46 p.

5. *An Open Letter to the Obama Administration from Central and Eastern Europe // Gazeta Wyborcza.* – 2009. – July 15.

6. *Шергін С.* Україна, США і ЄС: криза дипломатії доби глобалізації / С. Шергін // Зовнішні справи. – 2015. – № 1. – С. 22-27.

7. *Ульріх Шпек:* «Позиція меншості в питанні російської агресії стала позицією більшості» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/128664>

8. *Спик У.* Сила і слабкість Німеччини в українському конфлікті / У. Спик; пер. В. Верес для Європейського простору [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/library/268040.html?print>

9. *Кравченко В.* Німеччина. Мотор санкцій у човні ЄС / В. Кравченко // Дзеркало тижня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/international/nimechchina-motor-sankciy-u-chovni-yes-_html

10. *Умланд А.* Захист миру замість винагороди експансії / Андреас Умланд // Дзеркало тижня. Україна. – 2015. – № 3. – 30 січ.

References

1. *Kagan R.* Superderzhavy ne idut na pensiu / R. Kagan. Retrieved from <http://krytyka.com/ua/articles/superderzhavy-nydut-na-pensiyu>

2. *Sherr D.* Mirkuvannia pro novu svarku Shodu i Zahodu / D. Sherr // Nacionalna bezpeka i oborona. – 2014. – № 5-6 (148-149). – S. 87-91.

3. *Vorozhbyt O.* Ni kroku nazad. Nimechchyna yak lokomotyv sankciy proty RF / O. Vorozhbyt // Ukrainsky tyzhden. – 2014. – № 32 (352). – 7 serpnia.

4. *A Region Disunited? Central European Responses to the Russia-Ukraine Crisis : Europe Policy Paper / ed. by Joerg Forbrigg.* – Washington : The German Marshall Fund of the United States, 2015. – 46 p.

5. *An Open Letter to the Obama Administration from Central and Eastern Europe // Gazeta Wyborcza.* – 2009. – July 15.

6. *Sherhin S.* Ukraina, SSHa i YeS: kryza dyplomatii doby globalizacii / S. Sherhin // Zovnishni spravy. – 2015. – № 1. – S. 22-27.

7. *Ulrih Shpek:* «Pozyciya menshosti v pytanni ukrainskoi ahresii stala pozyciyeu bilshosti». Retrieved from <http://tyzhden.ua/Society/128664>

8. *Spik U.* Syl'a i slabkist Nimechchyny v ukrainskomy konflikti / per. V. Veres dla Yevropeyskogo prostoru. Retrieved from <http://eu.prostir.ua/library/268040.html?print>

9. *Kravchenko V.* Nimechchyna. Motor sankciy u chovni YeS \ V. Kravchenko // Dzerkalo tyzhnia. Ukraina. Retrieved from http://gazeta.dt.ua/international/nimechchina-motor-sankciy-u-chovni-yes-_html

10. *Umland A.* Zahyst myru zamist vynagorody ekspansii / Andreas Umland // Dzerkalo tyzhnia. Ukraina. – 2015. – № 3. – 30 sichnia.